

УДК 821.161.2

СИМВОЛОНАПОВНЕННЯ ОБРАЗУ МАКУ В ПОЕЗІЇ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Кириленко Н.І., Радченко К.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Досліджено символічне наповнення художнього образу маку в поезії М. Вінграновського. Проаналізовано символічні конотації флорономену «мак», які сформувалися в українському культурному континуумі. Висвітлено символіку маку в християнській традиції. Зроблено спробу довести архетипну сутність образу маку, потрактувавши його з огляду на національний міфосвіт українців. Перелічено концептуальні смисли образу маку в площині поезії М. Вінграновського.

Ключові слова: символ, архетип, концепт, міфосвіт, художній образ маку.

Постановка проблеми. Постать Миколи Вінграновського одна з найпомітніших серед плеяди шістдесятників. Аналіз поетичних текстів Миколи Вінграновського на рівні символів, архетипів, декодування творів у контексті соціокультурних та етнічних фонових чинників дає можливість глибше осягнути національний міфосвіт, зазирнути у підвалини колективної свідомості українського народу. Відомо, що флора в українській культурі відіграє значну роль, рослини часто наділяють магічним значенням, вірять у їхню надприродну силу. Однією із найбільш знакових рослин є мак. Дослідивши, яким чином мак символізується у свідомості українців у цілому, і у свідомості письменника зокрема, ми робимо внесок у дослідження культури та літератури водночас.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавці досліджують різні параметри творчості Миколи Вінграновського, що висвітлено в критичних статтях таких авторів, як С. Богдан, І. Дзюба, Ю. Ковалів, В. Моренець, Т. Салига,

В. Слапчук, Л. Талалай, Л. Тарнашинська. Лінгвокультурну природу окремих концептів, здебільшого зі світу фауни, досліджує О. Гоменюк. Образ народу у творчості М. Вінграновського аналізує У. Міщук, поетику прози митця – Г. Полещук, концептуальні складові індивідуального стилю та функціонування міфопоетичних сюжетів – Н. Трефяк.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на активне використання Миколою Вінграновським флорономенів у метафоричних структурах, їхні смислові ресурси досі не були об'єктом спеціального наукового вивчення. Тому вважаємо актуальним глибоке вивчення кожного флорообразу в ліриці поета, а відтак і тему статті вважаємо актуальною й такою, що дає перспективи для подальших літературознавчих розвідок. Перспективним, на нашу думку, є також глибше дослідження культурно-мистецького підґрунтя, на якому постають квіткові образи в поезії авторів другої половини ХХ ст.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити символічне навантаження образу маку в поезії Миколи Вінграновського. Ця мета потребує виконання наступних завдань:

1) з'ясувати, яке значення має мак у культурі українського народу;

2) проаналізувати поетичні твори Миколи Вінграновського, в яких виведений образ маку;

3) дослідити, яке символічне наповнення має художній образ маку в поезії М. Вінграновського;

4) виділити індивідуально-авторські конотації образу маку в поетичних творах М. Вінграновського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожний квітковий художній образ у поезії Миколи Вінграновського характеризується символічним наповненням. Проблема символу вже піднімалася у наукових працях таких учених, як М. Максимович, І. Срезневський, А. Метлинський, М. Костомаров, О. Потебня та ін. Ми також не оминаємо увагою розвідки класиків теорії символу таких, як О. Лосєв, Ю. Лотман, однак, аналізуючи символічні квіткові образи, першочерговим вважаємо орієнтуватися на український культурний контекст. Кожна квітка викликає ряд звичних асоціацій, уявлень, які закоренилися в українському культурному континуумі. Зустрічаючи в поетичному тексті знайомий квітковий художній образ, активно взаємодіє підсвідоме і свідоме читача, що виражається в «суб'єктивному переживанні архетипних структур шляхом надання їм символічного оформлення. Творчий процес тут виступає способом трансляції універсального онтологічного через конкретно-предметне, надання зримості певним змістам архетипу» [9, с. 38].

Квіти опоетизовані народом, оскільки з ними пов'язане життя людини від народження до самої смерті. Символічні конотації флорономену «мак» сформувалися ще в дохристиянські часи, коли ця рослина займала знакове місце в язичницьких обрядодійствах, зокрема в заклинаннях на гарний урожай. У народі вірили у надприродні властивості маку, а тому про всяк випадок завжди тримали його вдома як надійний засіб у боротьбі зі злими духами. Мак використовували також у любовній магії як приворотне зілля.

Макові зерна зберігають своє сакральне значення й у християнській традиції, їх і сьогодні освячують на Маковея і на Спаса. Яскраво-червоні квіти маку асоціюються в християнстві з невинно пролитою кров'ю Ісуса Христа, символізують смертельний сон.

Опоетизований мак і в народній творчості українців; він присутній скрізь: у поетичній народній творчості, у замовляннях, у загадках, в обрядах, піснях, у творах мистецтва. Квіти маку вишивали на рушниках та на одязі. Мак у наших предків символізував безмежність зоряного світу, сон і смерть, плодючість, дівочу вроду, скороминучість людського життя.

У площині поезії Миколи Вінграновського образ маку, без вагань, можна назвати таким, що виражає архетипну складову української національної етномоделі. Однак, народнопоетичні вірування, фонові знання, трансльовані в авторський поетичний текст, гармонійно синтезувалися з особистим баченням світу письменни-

ком, і, як результат, читач отримав оригінальні потрактування відомого образу, підсилені на рівні художніх засобів. Так, мак займає чільне місце в кодовому досвіді кожного українця, тому не дивно, що й у поезії Миколи Вінграновського він часто виконує традиційно-пейзажну функцію, проте завдяки надзвичайно промовистим тропам цей образ значно підсилений та увиразнений: «Ще ніженька твоя не знає далини, / Щасливий мак цвіте біля криниці, / І ти, як мак, про щастя бачиш сни, / На них ніяк не можеш надивитися» [3, с. 286], «Озиралися маки: що таке? / Вітер крикнув макама: утікайте! / Голови червоні пригинайте / І тікайте, бо воно таке!» [3, с. 212]. Як бачимо з наведених поетичних уривків, Микола Вінграновський значно розширює традиційну семантику маку як символу і наділяє його індивідуально-авторським концептуальним сенсом: образ маку корелює із поняттям щасливого дитинства. Не дивно, що наведені вище вірші призначені для дітей. Перший із них – це колискова, і образ маку в ній якнайкраще передає емоцію тепла, добра, ніжності; цьому посприяли вдало підібраний епітет «щасливий мак» і порівняння із маком немовляти. До речі, це порівняння також авторське, адже традиційно в народі із маком порівнювали молоду дівчину. У такий спосіб Микола Вінграновський у своїй поезії наділяє образ маку різноплановими культурними смислами, але в кожному творі правомірно говорити про етнокультурну обумовленість образу маку.

Багаті метафоричні структури створює Микола Вінграновський із ключовою лексемою «мак»: «Та ще змалечку змалку, / З-за маленьких часів / Біля білого ранку / Мак червоний розцвів» [3, с. 214]. Поет часто виводить художній образ маку як елемент пейзажу, проте це не пейзаж заради пейзажу; в уяві читача на підсвідомому рівні він асоціюється із суто українською картиною світу, символізуючи рідну домівку, теплі й приємні спогади: «Отакого літа ми не мали: / Ластівки дітей собі вже мали, / Вище вікон вигналися малюви, / Розсміявся на городі мак...» [3, с. 215-216].

Символічний образ маку зустрічаємо в інтимній ліриці Миколи Вінграновського; він гармонічно входить в дискурс любові, проте ця любов не завжди до жінки. Флорообраз маку часто співвідноситься у поета з поняттям України: «Люблю тебе. Ми думаєм одне. / За білим чорне, поза ним червоне. / На вітер тишею, а тиша вітром дме, / І тане мак, в червоному чорне тоне...» [3, с. 220]. Доречним вважаємо зауваження Івана Дзюби, який у своїй статті «Микола Вінграновський» налаштовує читача не сприймати інтимну поезію поета дослівно, позаяк у Миколи Вінграновського – «про іншу любов». «Та любов – синівська, мужева, батьківська – уся докупність земної і небесної любові; його мадонна, його Марія; його наречена, подруга, жона, мати, дівчина, Оксана, Надія, дитя, ластів'ятко, Дніпро, Рось – то все одне... Поет говорить про свою любов. Про Вітчизну в її незбагненності й невизначальності» [3, с. 724-725].

Образ маку виступає в поезії Миколи Вінграновського символом щастя, внутрішньої гармонії зі світом; і знову прямі асоціації з Україною: це

щастя й відчуття гармонії від перебування на Батьківщині: *«Заспівую твоє ім'я, / Твоє тихе ім'я вишневе, / Де між хмарами обійма / Своєю ніжною дорогою небо. / Де горить під зорею мак / І говорить гроза з грозою...»* [3, с. 274]

Значеннєве поле образу маку в поезії Миколи Вінграновського можна звести й до такого семантичного вузла: образ маку – символічне втілення швидкоплинності людського буття: *«Відпахла липа, білим цвітом злита, / І з літа покотилася гроза. / Ти виглядаєш іншого вже літа, / Тобі ж цього я ще не доказав... / Ще пахне хвилья яблуком і сіном, / І сушить голову за цвітом своїм мак...»* [3, с. 206], *«Вже сказано «ні» в одлетілому літі, / Хоч вчора вчора було йще «так», / Червоно та біло у жовтому житті / Зацвів та опався зервований мак»* [3, с. 184], *«За птахом піниться вода. / В малому полі мак червоний / Пречисту хмару вигляда / І макоцвітний погляд ронить»* [3, с. 252]. На нашу думку, тут також проявляється ментальна сутність образу маку: в українському когнітивному просторі опалі пелюстки маку символізують скороминучість людського життя. А відтак, семантика маку як символічного образу відповідає традиційним уявленням про «мову квітів». Цікаво, що в останньому фрагменті образ маку зближується з образом птаха: *«...за птахом піниться вода»* [3, с. 252]. В уяві читача мимоволі вимальовується картина, коли птах, злітаючи з води, збурює за собою піну, тобто маємо образ птаха, який летить. Швидше за все, у Миколи Вінграновського тут символічне порівняння «роки летять, немов птах», а значить – знову мотив швидкоплинності людського життя. До того ж, образ птаха є традиційним для українського фольклору. Доволі часто у народних піснях, казках звучить мотив перетворення людини після смерті на птаха, тому цей образ символізує зв'язок із потойбічним світом. До культу мертвих має відношення й образ маку. Воно сформувалося через наркотичні властивості маку; у народі побутує вислів «спить, як після маківки».

Суголосним із символічним мотивом швидкоплинності людського буття є символ пам'яті, який у поетичних творах Миколи Вінграновського також переданий глибокими смисловими ресурсами художнього образу маку: *«І вітер пише вітрові листа [...] / Що я з тобою ще одні сніги / Зимуюмо на щасті, як на листі. / Нога в дорозі. Вітер з-під ноги. / І пам'ять наша – мак / в одній колісці»* [3, с. 247]. Образ маку тут позначений певною сакральністю, а зміст поетичного твору в цілому походить «з царини людського досвіду, душевного підґрунтя найсильніших переживань, [...] з глибини віків, від первісної людини або з царства світла й темряви, царства надлюдської природи» [10, с. 95]. Так, культурний досвід українського народу зафіксував ряд глибоких і промовистих асоціацій із квіткою маку та її плодами. Про це свідчать легенди про мак, загадки, народні ігри, пов'язані з маком. Виходить, що в наведеній вище поезії в основі, за влучним висловом К.-Г. Юнга, лежать справжні прадавні переживання, а відтак «послідовним є те, коли поет знову повертається до мітологічних фігур, щоб знайти для своїх переживань відповідний образ» [10, с. 99]. Аналіз численних

фольклорних джерел дозволяє говорити про так зване «підземне» походження маку, а значить, є прямий зв'язок із культом предків; звідси й мак як символ пам'яті. Тому образ маку доречно розглядати і як мистецький концепт, який відображає культурні уявлення людини про дійсність і наділений багатьма смислами.

Образ квітки загалом часто утворює синкретичну семантичну сув'язь з образом жінки. Мак зокрема, в українському фольклорі, символізує дівочу красу, молодість; з маківкою, з маківочкою, з маковим цвітом порівнюють молоду дівчину в народних піснях. Те ж саме символічне навантаження цього художнього образу зустрічаємо у Миколи Вінграновського: *«А на обличчі тихомолодому / Цвітуть два маки тихомолоді»* [3, с. 246].

Образ маку, введений Миколою Вінграновським у творі «Утоплена», підсилює драматизм ситуації: *«І сині крила неба пролетіли, / І темні очі ніч свої веде. / Червоні маки ніччю поночили – / Я не люблю тебе, я не люблю тебе»* [3, с. 232]. І знову можемо провести дотичну до національного міфосвіту українців, адже квітка маку через свої кольорові характеристики в народі символізувала кохання і ненависть водночас: червоні пелюстки – кохання, чорна серцевина – ненависть. Окрім цього, вважаємо, що в цих рядках реактуалізована відома у світовій міфології легенда про ніч і мак. У ній розповідається про те, як Господь створив світ, і всі у світі жили в мирі й злагоді, окрім однієї істоти – ночі. Бо вона була єдиною, до кого наближались неохоче. Засмучена, вона попросила у Бога створити і для неї пару, і Бог задовольнив її бажання: відтоді ніч завжди приходила в парі зі сном, на який усі чекали. Сон за допомогою свого чарівного жезла дарував людям уночі сновидіння та примарливі мрії. Але з часом деякі сновидіння, контактуючи з лихими людьми, й самі ставали лихими та ворожими. Сон розгнівався на безсилість свого жезла і з опалу ввіткнув його в землю. Проте ніч перетворила його на чарівну рослину – мак [7]. Кореляція символів «ніч» і «мак» – очевидна, проте зауважимо, що в наведеній легенді вона відрізняється позитивною конотацією, оскільки жезл Сну, з якого виріс мак, дарував людям лише гарні приємні сни. У той час як у свідомості українців мак частіше символізує неприродний, мертовний сон.

Висновки з даного дослідження. Отже, ментальність народу в сукупності з його міфологією, релігією проявляється в літературі на рівні мотивів, образів, символів. Квіти утворюють особливу парадигму символічних значень. Поетичні твори Миколи Вінграновського наповнені символічними архетипними образами української культури, серед яких чільне місце посідає образ маку. Образ маку має велике значення в когнітивному просторі українців. Образ маку в поезії М. Вінграновського експлікує українську культуру, і в той же час не позбавлений авторського бачення. У мовно-поетичній площині автора об'єктивуються наступні концептуальні смисли образу маку: «символ скороминучості життя», «символ України», «символ дівочої вроди», «символ щастя та внутрішньої гармонії», «символ пам'яті», «символ кохання й ненависті».

Список літератури:

1. Богдан С. Архетипні образи і міфологеми у поезії Миколи Вінграновського / С. Богдан // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. – Т. 98. – К.: Вид. дім «КМА», 2009. – С. 65-70.
2. Вільчинська Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.: [монографія] / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
3. Вінграновський М. Вибрані твори / М. Вінграновський; упор. Мирослав Лазарук. – К.: Смолоскип, 2013. – 872 с.
4. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
5. Глівінська Л. К. Поетичне слово Миколи Вінграновського: лінгвостилістична інтерпретація / Л. К. Глівінська. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 227 с.
6. Данилюк Н. О. Етнолінгвістичні дослідження у другій половині XX – на початку XXI століть і вивчення мови фольклору / Н. О. Данилюк // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 90–97.
7. Золотницький М. Квіти в легендах і переказах / М. Золотницький; пер. С. Кравчук – К.: ФІРМА «ДОВІРА», 1992. – 207 с.
8. Салига Т. «Душа моя в цвітінні» / Т. Салига // М. Вінграновський. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2013. – С. 739-759.
9. Шестопалова Т. Кореляція понять «архетипний образ – міфологема – символ – міф» (На прикладі поезії П. Тичини) / Т. Шестопалова // Наукові записки НаУКМА. – Т. 17: Філологія. – 1999. – С. 37-41.
10. Юнг К.-Г. Психологія і поезія / К.-Г. Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів, 1996. – С. 91-108.

Кириленко Н.И., Радченко К.В.

Сумской государственной педагогической университет имени А.С. Макаренко

СИМВОЛОПОЛНЕНИЕ ОБРАЗА МАКА В ПОЭЗИИ Н. ВИНГРАНОВСКОГО

Аннотация

Исследовано символическое наполнение художественного образа мака в поэзии Н. Винграновского. Проанализированы символические коннотации флоронома «мак», которые сформировались в украинском культурном континууме. Отобразена символика мака в христианской традиции. Совершена попытка доказать архетипную природу образа мака, истолковав его ввиду мифической национальной картины мира украинцев. Перечислены концептуальные смыслы образа мака в плоскости поэзии Н. Винграновского.

Ключевые слова: символ, архетип, концепт, миф, художественный образ мака.

Kirilenko N.I., Radchenko K.V.

Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University

SYMBOLIZATION OF FLOWER «POPPY» IN M. VINGRANOVSKY'S POETRY

Summary

The article presents the analysis of the symbol «poppy» in M. Vingranovsky's poetry. We have analyzed the symbolic connotations of the word «poppy», which formed in the Ukrainian cultural continuum. Also the poppy as one of the most significant symbol in the Christian tradition is described in the article. We have made an attempt to prove the nature of the symbol «poppy» is archetypal, interpreting it in terms of the mythical national picture of the world of Ukrainians. In conclusion, we have listed conceptual meanings of the symbol «poppy» in the M. Vingranovsky's poetry.

Keywords: symbol, archetype, concept, myth, «poppy» as an artistic image.